

Neményi Mária

SERDÜLŐ ROMA GYEREKEK IDENTITÁSSTRATÉGIÁI

14 éves roma gyerekek szövegei – saját rövid fogalmazásaik, illetve velük készült beszélgetések – szolgáltatják a nyersanyagot ehhez a tanulmányhoz.¹ Kutatásunk fő kérdése, vagyis: hogyan formálja az iskoláskor vége felé járó roma gyerekek identitását az a szűkebb, személyes társadalomlélektani közeg, amit az iskola, az osztálytársak és a család jelent, illetve az a tágabb társadalompolitikai feltételrendszer, ami az iskolák működését, a családok életkörülményeit, a serdülő gyerekek egymás közti viszonyait meghatározza, olyan kérdésre irányul, amit a romákra vonatkozó kutatások többnyire elkerülnek. Arra ugyanis, hogy túl a többségi társadalom szakértői és döntéshozói által jó szándékkal megfogalmazott törekvéseken – tehát például az iskolai integrációs programon -, túl a szociológusok által többször bebizonyított tényeken, amelyek a romák szélsőségesen hátrányos helyzetét többek között az iskolázatlansággal, ezáltal a munkaerőpiaci alkalmatlansággal magyarázzák (legutóbb például Kertesi, 2005), milyen is ez a világ a romák identitásának alakulása szempontjából. Kérdésünk az, milyen identitás-stratégiák rajzolódnak ki a pályaválasztás előtt álló roma gyerekek körében egy olyan skálán, amelynek egyik végpontján feltételezésünk szerint a saját kisebbségi csoporttal való azonosulás, a csoporthoz tartozás felvállalása áll, míg a másik végpontot az identitás feladása jelenti, mint a társadalmi beilleszkedés egyetlen lehetséges záloga.

Az etnikai identitás kialakulása

A szociális identitás fejlődése, ezen belül különösen az etnikai identitás formálódása elsősorban a szociálpszichológia művelőit foglalkoztatja. Az etnikai identitás kialakulását a kutatók többnyire úgy írják le, mint egy olyan folyamat eredményét, amely során egy kisebbségi csoporthoz tartozó személy tudatosítja magában az adott faji-etnikai csoporthoz tartozását. Ebben a folyamatban fontos mozzanat, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozó személy számára milyen értékek asszociálódnak ahhoz a közösséghez, amihez tartozik, hogy vajon képes-e pozitív identitást kialakítani a saját csoport felértékelése által (Tajfel, 1981), vagy pedig éppen ellenkezőleg, ha a csoportjához akár csoportközi összehasonlításban, akár valamely külső fenyegetés révén negatív konnotációk tapadnak, éppen a negatív önkép, a negatív identitás, a csoport megtagadása válik-e jellemzővé (Voci, 2006).

Az etnikai identitás egyes szerzők szerint a szociális identitásnak az a vetülete, amely egy képzeletbeli skálán azt a fokot jelzi, mennyire van tudatában a kisebbségi személy csoporthoz tartozásának, milyen ismeretei vannak az adott csoportról, és mennyire elkötelezett saját csoportja etnikai-kulturális örökségével kapcsolatban. Eszerint a modell szerint az etnikai identitás elősegíti

¹ Az iskolai pályavesztés társadalmi meghatározottsága, NKHT Jedlik program, 2006-2007. A kutatás során mintegy 1500 nyolcadikos – roma és nem roma – gyerek töltött ki kérdőívet, valamint írt fogalmazást *Egy napom húsz év múlva* címmel. A kérdőíves kutatást szintén nyolcadikos roma gyerekekkel, valamint szülőkkel folytatott személyes interjúkkal egészítettük ki.

azt a megértést, amely révén egy kisebbségi személy képes elhelyezni csoportját az adott társadalom egészében (Phinney, 1992). Ez a tudatosság azonban csak fokozatosan alakul ki, és Phinney szerint három fő szakaszra tagolható. Az első fázis a „*reflektálatlan*” (unexamined) szakasz, amikor a kisebbségi személy még nem kérdőjelezi meg, hanem átveszi a többség által fenntartott véleményeket, attitűdöket saját csoportjával kapcsolatban. A következő, a „*feltárás*” (exploration) szakasza, amikor egy kisebbségi csoportba született gyermek elkezd saját közösségének szokásait, kulturális vonásait összemérni a domináns csoport kultúrájával, és végül a harmadik, a „*beteljesült*” (achieved) fázis, amit már olyan kidolgozott tudás jellemez az etnikai örökséggel kapcsolatban, amely nemcsak a csoportra vonatkozó ismereteket foglalja magába, hanem elkötelezettséget is jelent a csoport iránt. Az etnikai identitás tudatossá válása egyúttal azt is jelenti, hogy az etnicitás meghatározó szerepet játszik a személy életében.

A rasszizmus, a kisebbségi személyeket érintő megkülönböztetés, vagy az akár személyes, akár intézményi szinten megélt faji-etnikai diszkrimináció olyan erős fenyegetés, amely nyilvánvalóan hozzájárul a kisebbségi hovatartozás tudatosításához. Az etnikai identitás kialakulását elősegíthetik azok a mindennapi tapasztalatok, amelyek arról tanuskodnak például, hogy a kisebbségi személy számára korlátozottak a lehetőségek, nem fér hozzá olyan szolgáltatásokhoz, tevékenységekhez, gyakorlatokhoz, amelyekhez nem kisebbségi társai hozzájutnak – gondoljunk csak például a jászladányi iskola esetére, ahol egy lezárt ajtó akadályozza meg a roma gyerekek épületen belüli eljutását az iskolai ebédlőbe, hogy az évek óta tartó súlyos szegregációs ügy többi epizódját most ne is említsük. Feltételezhető, hogy a diszkriminációra adott válaszok is összefüggenek az etnikai identitás tudatosságával, megértésével. Másképp ítéli meg az a személy a megkülönböztetést, aki annak egy-egy megnyilvánulását csupán egy egyszerű, izolált eseményként érzékeli, mint az, aki például a rasszizmust az adott társadalomban történelmileg kialakult nézetrendszerként azonosítja (Wakefield, Hudley, 2005).

Egy Magyarországon felnövekvő roma gyermek esetében mindenképpen figyelembe kell vennünk az etnikai marginalitásból adódó jellemzőket. Személyes identitásuk kialakításakor nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a gyerekek *fenyegetésként* élhetik meg szűkebb és tágabb közösségeik normatív elvárásait, mely elvárások kijelölik a sikeres társadalmi beilleszkedés lehetséges útját. Az identitást érő fenyegetések súlyosságának mértékét nagyban befolyásolja, hogy az egyediség, a másoktól való különbözőség, az identitás koherens belső szerveződése, a pozitív önértékelés, vagy a személyes autonómia legalapvetőbb szükségleteinek kielégítése kerül-e veszélybe (Breakwell 1986). A fenyegetések ez utóbbi típusa a személyiség egészét érinti, márcsak azért is, mert a romákként azonosított emberekre – akár vállalják, akár elutasítják etnikai besorolásukat – általánosan jellemző a *testükkel való megjelöltség*, amely szinte elkerülhetlenné teszi, hogy az érintettek adott társadalmi csoportjukkal vagy a külső társadalmi kategorizáció által rájuk kényszerített más csoporttal valamilyen mértékben közösséget vállaljanak. (Young 1990).

A testi jegyekben is megnyilvánuló különbözőség egyszerű kiindulópontul szolgál a sztereotípiák kialakulásához, és a sztereotipikus látásmód pedig ahhoz az illuzorikus korrelációhoz, amely a kisebbségi személy és a deviancia hamis összefüggését feltételezi (Hamilton, 1984). Az a kisebbségi személy pedig, aki rendszeresen megéli, hogy nem individuumként, hanem egy

sztereotipizált csoport tagjaként kezelik – mint erre számtalan példát találhatunk akár csak azokban a hazai kutatásokban is, amelyek a többségi intézmények és a roma kliensek viszonyát elemzik -, óhatatlanul beépíti ezt a többség által sugallt képet saját megítélésébe. A sztereotípiára adott válasz a *sztereotípiaszorongás* (Steel, Aronson, 1995), amikor már maga a feltételezett sematikus, nem pedig személyre szóló megítélés is gátolhatja a sztereotípiával sújtott személy kibontakozását. A sztereotípiaszorongás tehát egy olyan önmagát beteljesítő jóslat, ami például roma gyermekek gyenge iskolai teljesítményében ölthet testet. Aki a sztereotípiatorzító lencsén keresztül látja önmagát, teljesítményével mintegy igazolni is fogja a sztereotípiával létezőségét. Feltételezhető, hogy serdülő korban a magyarországi roma gyerekek is jól ismerik azokat a sztereotípiákat, amelyeket közösségeikkel kapcsolatban a társadalmi többség fenntart és közvetít, még ha nem feltétlenül tudatosan is bennük ezeknek a sematikus képeknek a következménye, legfeljebb az önértékelésük csorbul általa. Ha mégis felismerik, hogy csoport-hovatartozásuk stigmaként nehezedik rájuk, ha eljutnak az ún. „*stigma-tudatosság*” (stigma consciousness) állapotába (Pinel, 1999), kérdés, hogyan reagálnak erre a felismerésre. Nyilván egyéni különbségek vannak abban, a stigma-tudatosság mennyire hatja át a sztereotípiával sújtott személyeket, és az is különbözhet, hogy a sztereotipikusan kezelt csoportok tagjai hogyan értelmezik saját, a sematikus módon elvártnak megfelelő, gyenge teljesítményüket. Paradox módon, amikor egy stigmatizált kisebbség tagja saját rossz teljesítményének magyarázatául mások előítéleteit hozza fel, védve ezáltal önbecsülését, önértékelését, éppen az alacsony teljesítmény lesz az, ami a stigma-tudatosság szintjét is növeli (Brown, Lee, 2005)

Hogyan lehet tehát reagálni a serdülőkorban már többé-kevésbé tudatosult sztereotípiaszorongásra, stigmatizáló véleményekre, megkülönböztető gyakorlatokra, mik a lehetséges válaszok, stratégiák ezekre a személyiség alakulására nézve ártó hatásokra? A frusztráció elfojtása és különböző betegségek – magas vérnyomás, depresszió, szomatizálás, stb. – összefüggését gazdag szakirodalom tárgyalja (csak hogy egy magyar példát említsek: Gyukits György kutatása a fiatal roma nők körében tapasztalt kiugróan magas depresszióról, Gyukits-Ürmös, 1999). Az iskolai teljesítmény és a diszkrimináció kapcsolatának is hatalmas nemzetközi irodalma gyűlt már össze. A nemzetközi szakirodalomban már jócskán van példa arra is, ami egyelőre a hazai kisebbségkutatásból teljes mértékben hiányzik, vagyis az etnikai kisebbség diszkriminációra adott lehetséges válaszainak szisztematikus elemzése. Ezt a monografikus igényű összegzést végezte el például Feagin és Sikes, amikor az amerikai feketék rasszizmussal kapcsolatos, több évszázados tapasztalatára adott reakcióit modellezte (pl. Feagin, Sikes, 1994). A szerzők szerint a faji-etnikai kisebbségi csoporthoz tartozó felnőttek viselkedése négy típusba sorolható: a visszahúzódás (withdrawal), a rezignált belenyugvás (resigned acceptance), a verbális és végül a fizikai konfrontáció jellemzi meghatározóan az egyes típusokat. Más kutatók viszont serdülők esetében megelégedtek egy hármas osztatú besorolással, amikor a lehetséges választípusokat a passzív, az aktív, vagy pedig az agresszív reakcióként azonosították (Phinney, Chavira, 1995). Mindazonáltal kérdés - és feltehetően továbbra is szakmai és elméleti vita tárgya marad -, vajon ezek az empirikusan megismerhető típusok elsősorban individuális, pszichoszociális, szocializációs, vagy éppen tágabb társadalmi értelmezési keretbe ágyazva értelmezhetőek-e.

Egy kutatás tapasztalatai

Jelen írásban tehát arra teszek kísérletet, hogy 14-15 éves roma gyerekek önképét és jövőképét saját szövegeik alapján rekonstruáljam, éppen az etnikai identitás dimenziójában. Olyan gyerekektől származnak ezek a szövegek, akik nyolcadik osztályba járnak az ország különböző iskoláiban – a fővárosban, megyeszékhelyeken, kisebb városokban vagy községekben, szerte az országban. Többségük normál tantervű osztályba jár, és a mintavétel szándékai szerint integrált körülmények között tanul (bár került a mintába néhány olyan osztály is, ahova csak cigány gyerekek járnak), tehát az iskolatársak-osztálytársak többsége a társadalmi többséghez tartozik. A résztvevő összesen 81 osztály osztályfőnökeinek becslése szerint a mintába került közel 1477 gyerek 26%-a roma származású (a kérdőíveken a gyerekek önbesorolása szerint ez az arány csak 18%-os, 3% válaszmegtagadás és további 3%, a származásra vonatkozó kérdésre nem etnikai típusú válasz adása mellett).

A rövid, a gyermekek által kitöltött kérdőív alkalmat ad számunkra, hogy a 274, magát romának (cigánynak, magyar cigánynak, beásnak, kolompárnak, stb.) tartó gyerek válaszait összehasonlíthassuk társaik, a nem-romák válaszaival. A szöveges válaszok jobb megértéséhez, a háttérfeltételek ismertetéséhez csak röviden ismertetek néhány jellemző adatot. A nem roma gyerekek apáinak 44%-a legalább szakmunkás végzettségű, de közel negyedük érettségivel, 11%-uk felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Ezzel szemben a roma gyerekek apáinak több mint fele legfeljebb nyolc osztályos végzettségű (közel egytizedük még ennél is kevesebb osztályt járt), alig negyedük rendelkezik szakmunkás képesítéssel, és csupán 3%-ot tesz ki azok aránya, akik érettségiztek. Minden bizonnyal ez az iskolázottsági különbség is hozzájárul ahhoz, hogy míg a nem roma gyerekek apáinak több mint háromnegyede állandó munkával rendelkezik, és kifejezetten munkanélküliként pedig alig 3%-ukat jellemezték, a roma apáknak nem egészen fele rendelkezik állandó munkával, viszont a munkanélküliek aránya a nem-romákénak közel négyszerese (11,3%). A nem roma gyerekek több mint fele olyan családban él, ahol rajta kívül legfeljebb még egy testvér nevelkedik, a roma gyerekek családjaira a magas testvérszám jellemző (negyedüknek még további két, 20%-uknak három, harmaduknak pedig négy vagy több testvére van). Mindezek az adatok a szociális háttér alaposabb ismerete nélkül is valószínűsítik, hogy a roma gyerekek a többségiekhez képest jelentősen hátrányosabb helyzetű családokban élnek.

Iskolai teljesítményük jellemzéséhez csak felvillantva néhány adatot: A magukat magyar származásúnak megjelölő gyerekek közül 7%-ot tett ki azok aránya, akik eddigi tanulmányi pályafutásuk során valamikor évet ismételtek, roma társaiknak azonban majdnem egynegyede bukott már meg az előzőekben, és egytizedüknek pótvizsgával sikerült a nyolcadik osztályba lépnie. A roma gyerekek tanulmányi átlaga is jóval alatta marad nem roma társaikénál, relatív többségük (43%) közepes tanuló, míg a magukat magyarnak valló gyerekek közel 40%-a jó, és majdnem egyötödük jeles tanuló (ez roma gyerekek körében csak 4%-ban fordul elő). A gyengébb iskolai teljesítmény előre vetíti, hogy továbbtanulási terveik is különböznek: a nem-roma gyerekek 40%-a gimnáziumban, 47%-a érettségit adó szakközépiskolában kíván továbbtanulni, ezzel szinte mindannyian esélyt szerezve arra, hogy később felsőfokú

végzettséget szerezzenek, de roma társaik a gimnáziumot alig választják (14%), inkább a szakközépiskola felé orientálódnak (52%), és közel harmaduk szakiskolában folytatná tanulmányait, vagy egyáltalán nem kíván továbbtanulni.

A családi háttér, az iskolai eredményesség – vagy inkább nehézségek, kudarcok – a roma gyerekek jövőképét kényszerű keretbe fogja, amennyiben a vágyak reálisak, és a státus quo-ból indulnak ki. De egy olyan felkérés, hogy képzeljék el egy napjukat húsz év múlva, alkalmat adhat arra is, hogy elszakadjanak a realitástól, ne az elvárhatót, hanem inkább a megálmodottat jelenítsék meg. A rövid fogalmazások tényszerű mozzanatai (hol fog majd élni a jövőben, milyen lesz a lakása, milyen társat akar az életben, hány gyereke lesz, mi lesz a munkája, a hobbija, kik lesznek a barátai, stb.) alkalmasak arra, hogy a válaszolók a jövőben várható szocio-ökonómiai státusukat, életformájukat meghatározzák általa, de a tényszerű állítások mögött olyan információk is megbújnak, amelyek az értő olvasó számára a serdülő roma gyerekek identitás-szerkezetéről, identitás-stratégiáiról árulkodnak.

A szövegek tanubizonyosága szerint a roma válaszolók többsége jócskán rendelkezik már olyan tapasztalattal, ami saját csoportjától való eltávolodásra és a többségbe való beolvadásra ösztönzi:

Remélem, sikerül jó helyen elhelyezkednem. És majd a férjem is segít a gyerekek felnevelésében. A gyerekeim óvodába és iskolába is rendszeresen fogom járatni, mert fontos a beilleszkedés és a tanulás is...

A 14 éves roma gyerekek jövőről alkotott elképzelései mögött nem nehéz felfedezni azokat a nehézségeket, súlyos tapasztalatokat, amelyektől szabadulni kívánnak. Reflektálnak tehát a család tényleges életkörülményeire (hogy zsúfolt lakásban élnek, rossz anyagi körülmények között, szegényes infrastrukturális feltételekkel - pl. folyóvíz, benti WC hiányával), amelyről a kérdőív idevonatkozó adatai is árulkodnak. (Vezetékes víz csak a roma háztartások 84%-ában van, benti WC már csak 79%-uknál, vezetékes gáz kevesebb, mint harmaduknál, telefon pedig alig negyedükénél, és mindezek az adatok drámai különbséget mutatnak a nem-roma gyerekek családi adataihoz képest.) De reflektálnak azokra a családban megélt eseményekre, szülői viselkedésmódokra is, amelyek a hátrányos helyzet óhatatlan velejárói (tehetetlenség, alkoholizmus, agresszió, válás, anya elhagyása, stb.).

Ha én férjhez is mennék, csak 22-24 éves korban, ugyanis volt kitől tanuljak. Na de mindegy. Majd ha én egyszer férjhez megyek, akkor mindent megteszek, csak hogy jó férfit fogjak és próbálok fogni. De olyat, hogy a fiú dolgozzon, és majd ha összeállnánk, akkor rendszeresen tudjon eltartani. Pláne hogyha lesz egy gyerekünk. A fiú engem ne üssön, ritkán legyen kiabálós, és szeretném, hogy ő is csináljon házimunkát, persze az én dolgom, de egy fiú is tudjon és persze neki is legyen szakmája és dolgoz legyen. De viszont az életemet, ha lehet, Bp-en tölteném a fiúval. De gyerek csak egy kell, ha hiszik, ha nem. mert egy gyereknek mindent meg lehet adni a világon...

Egy nyugodt, csendes helyen fogok élni, ahol nincsen állandó verekedés-veszekedés, stb. ... Azt még nem tudom, hogy ki lesz a társam, de azt tudom, hogy nem lesz alkoholista, nem fog drogozni, nem

gépezik, nem kártyázik. ... Szeretném, ha a gyerekeim jó körülmények között nevelkednének fel, és hogy ne szenvedjenek hiányt semmiben. Az iskolában meglegyen mindenük.

Ugyanakkor a szövegek arról is árulkodnak, hogy a serdülők származási családjukat gyakran a romákra vonatkozó többségi sztereotípiák lenyomataként szemlélik, megfogalmazásaik a külső megítélés interiorizálásáról, a “cigányosnak” tartott viselkedés, életforma elutasításáról tanuskodnak.

Szeretnék egy szép kertes házban lakni, ahol a gyerekeim szépen játszhasanak. Egy szép körülményű utcában szeretnék lakni, azért, hogy a gyerekeim ne tanuljanak rosszat. ... Szeretnék egy olyan feleséget, aki szeret, törődik velem. És hogy soha soha ne legyen vita a házban. Szeretném, ha lenne egy autóm vagy egy motorom. Szeretnék egy jó iskolát a gyerekeimnek, hogy jót és okosat tanulhassanak. És hogy elvégezzék ők is az iskolát és ne basszák el az életüket. Mert rosszpénzen ne keressék meg a kenyerüket. És ne menjenek el lopni, vasazni. Szeretném a gyerekeimnek megteremteni és megadni, de nem elkényeztetni a gyerekeimet. És azt szeretném, hogy büszkék legyenek rám.

... kifizetem a számlákat, nem csalogok, nem hazudok, becsületesen fogok élni. ... Tisztán élünk és ne büdösen, piásan és tetvesen éljünk.

A szövegek egy része tehát arról tanuskodik, hogy 14 éves korukra a roma gyerekek már szembesültek az előítélettel, a sztereotipikus megítéléssel, abban viszont különbség mutatkozik, hogy ez a tapasztalat milyen reakciót vált ki belőlük. Van, aki számára a “normális” – tehát nem cigányos - családi élet a megoldás, vagyis a cél: beolvadni a többségbe, átvenni azokat az értékeket, azt az életformát, amit a többségnek tulajdonítanak:

Ha felnövök, nagy városban lakjak a férjemmel együtt és ne szenvedjen hiányt majd semmiben a gyerekünk. Azt szeretném, ha nagy házunk lenne, amiben normálisan elférünk és normális családi életet élhetnénk. Ha lesznek gyermekeim, akkor szeretném, ha ők is minden iskolát elvégeznének és nekik is normális szakmájuk legyen. ... Legjobban azért szeretném az iskolát elvégezni, hogy a szüleim büszkék legyenek rám. Igaz, magamért is és majd a jövőbeli gyerekeim miatt is...

Lenne állandó munkahelyem. ... és lenne kocsim és letenném a vizsgát, hogy a rendőr meg ne büntessen. Tiszta lenne a házam, az udvarom. És lenne az udvaron virág is, és öntözném őket. ... Lenne kertem, hogy ültessen benne paradicsomot, uborkát, kukoricát. Szeretném, hogy ne éhezünk és a mindennapi kaja meglegyen.

Az is eredmény, ha sikerül kilépni a család nyomorúságos helyzetéből:

... meg szeretném valósítani az álmomat, még pedig hogy legyen belőlem valami, ha már az anyukámból és az apukámból nem lett. Nem szeretnék nélkülözésben élni..

Találtunk példát viszont arra is, hogy a vágy nem áll meg egy ún. „normális” – kispolgári – családi idillnél, hanem nagyratörő, még ha megfogalmazója tudatában van is annak, hogy az ő társadalmi helyzetéből ez nem következik.

Én már eldöntöttem, hogy jogot fogok tanulni, de már sokan mondták, hogy nem könnyű dolog, ki is csúfoltak, de nem adom fel. Ügyvédnő leszek, ha minden sikerül.

A cigány sorsból való kimenekülés eszköze a szövegek szerint nemcsak a tanulás, a munka (állandó, biztos munka – ezt sokan kiemelték, mint a tevékenység típusánál, a foglalkozás fajtájánál is fontosabb elérendő célt) lehet, hanem a párválasztás is. Azok között, akik „magyar” társat képzeltek el maguknak a jövőben, a társ többségi hovatartozása már önmagában olyan célként jelent meg, ami a megvetéssel sújtott kisebbségi létből való kiemelkedést garantálja.

Pécsen fogok élni, átlagos lesz az otthonom, magyar lány lesz a társam.

Azt, hogy ki lesz a társam, sajnos még nem tudom, de remélem, hogy jószívű lesz és kedves és magyar.

Remélem, a mostani magyar barátnőm lesz a feleségem, bár nem lehet tudni.

A fogalmazások összességében ugyan kisebbséget képeztek, de mégis megjelentek olyan jövőképek is, amelyek szerint a cigánysághoz tartozás nem a szegénységből és kirekesztettségből fakadó negatív tapasztalatokat jelent csak, és ezért elkerülendő életformát jelent, hanem a közösséghez tartozás pozitív élményét tükrözve felvállalható identitásról tanuskodik. Persze az is fontos, hogy a vállalt roma identitáshoz a romákat elfogadó társ tartozzon:

... a feleségemet egy gyönyörű nőnek képzelem el, akinek nincsenek előítéletei.

Az egyik szövegben pedig tisztán megfogalmazódott, hogy a cigánysághoz tartozás nem szégyen, hanem büszkeség forrása:

Szép házat szeretnék, nem túl nagyot. Mindenkinek megmutassuk, hiába cigányok vagyunk, akkor is jól élünk, nincs semmi gond egymás között. Mondjuk én semmi pénzért nem lennék magyar, büszke vagyok a származásomra, és a gyermekeim is büszkék legyenek a szüleikre, ne legyenek okuk szégyenkezni.

A vágyképek azonban nem mindig állnak meg a realitás határánál. Továbbtanulni, szakmát szerezni, ügyvéddé, tanárrá, szociális munkássá,

pszichológussá vagy vállalkozóvá válni, biztos munkához, kenyérkeresethez jutni, önálló, komfortos és tágas lakást, házat vásárolni, egy-két gyermeket biztonságban felnevelni ugyan nehezen elérhető, de csak a magyar társadalmi törésvonalak, a társadalmi valóság átfogó ismeretének tudatában kétségbevonható vágyai a mai tizenéves roma gyerekeknek. A néha gyerekes nagyizolásnak tűnő, de a szűkreszabott perspektívának fityiszt mutató vágyképek némelyikéből is kiolvasható azonban az, hogy ezek megfogalmazói éppen a már sokszor megalázott, megkülönböztetett roma gyerekek:

*Szép házam lesz, tele bútorokkal és jószággal, és két vagy három
gyerekem lesz, több nem kell. Felvetetem magamat dolgozni és sose
hagyom ottan, a családomnak dolgozok. Az életemet jóra akarom
vinni, és levizsgálom, és veszek egy kocsit, vagány ruhába járok
elviszem a feleségemet vacsorázni, gyertyafénynél...*

*Gazdag szeretnék lenni. ... Sok helyre szeretnék utazni a férjemmel
kettesben. Olaszország, Spanyolország, New York, stb. Az életemet
szeretném a halálom előtt szépen leélni. ... TV-ben is szeretnék
szerepelni, pl műsort vezetni, vagy táncolni, amit a legjobban szeretek
csinálni...*

*Sz-n szeretnék venni egy házat. Egy BMW autót. Egy feketehajú nőt,
bombázó legyen. Szeretnék egy NIKE üzletet.*

*Lesz egy éttermem, este baráti társaságommal, haverjaimmal leülnék
piálni – viszkizni a legdrágábból. Lenne egy családi házam, két fiam. A
fiam ahogy megszületne, vennék neki egy sport motort. A feleségem
Pamela Anderson másolata lenne.*

Céltott beszélgetések

Amikor a serdülő roma gyerekek fogalmazásaikban megpróbálják előrevetíteni, milyen az az elképzelt világ, amelyben húsz év múlva élni fognak, csak nehezen tudnak elszakadni attól a társadalmi valóságtól, amely kijelöli a számukra rendelt jövőt. Ha látjuk is, hogy ezekben a projekciókban a gyermeki fantázia segítségével egyeseknek sikerül átlendülni azokon a már ebben az életkorban bőségesen megtapasztalt akadályokon, amelyek hátrányos helyzetük, és – kimondva-kimondatlanul – roma származásuk miatt tornyosulnak előttük, ezek a szövegek arról keveset mondanak, mit jelent számukra ebben az életkorban a kisebbségi csoporthoz tartozás, a roma identitás. Az interjúk viszont², amelyeket ugyanebben a körben, tehát nyolcadikos roma gyermekekkel folytattunk, alkalmasnak tűnnek arra, hogy fejlődésében kövessük nyomon az etnikai azonosulás kialakulását. Vizsgálhatjuk, milyen elemekből épül fel az az identitás-struktúra, amelynek már szerves részei azok a tapasztalatok, amelyeket

² A jelenleg is folyó kutatásban eddig elkészült 16 interjú anyagát használom fel az elemzéshez. Az interjúk az ország különböző településein készültek, nagyjából fele-fele arányban fiúkkal és lányokkal. A kis elemszám miatt, valamint mert ebben az írásban az interjúszövegeket csak meghatározott szempont szerint elemzem, nem tartom szükségesnek a válaszolókat akár sorszámmal, akár egyéb módon megjelölni és ezáltal az interjúrészeket személyhez köthetővé tenni.

ezek a gyerekek éppen a roma származásuk miatt élhettek meg, megfigyelhetjük, hogyan helyezik el magukat abban a társadalmi közegben, amelynek kisebbségiként lehetnek részesei. Főbb kérdésköreink – mióta van tudatában roma származásának, mit jelent ez számára, hogyan látja saját csoportja és a többségi társadalom viszonyát, tapasztalt-e konfliktusokat romák és nem-romák között és ha igen, milyen területeken, mit vár romaként a jövőtől – szándékaink szerint lehetőséget teremtenek az identitás-stratégiák modellezésére, vagy legalábbis az ezekre vonatkozó feltételezések megfogalmazására. Egy pályaválasztási döntés előtt álló nyolcadikos gyerek számára valódi dilemmát jelenthet, hogy kisebbségi hovatartozását felvállalva készül-e továbbhaladni, vagy inkább ettől függetlenül magát, a többségbe kíván-e beolvadni. Mindkét szélső eset mögött a megélt tapasztalatoknak és azok interpretációjának változatos példái állhatnak, amelyek segítségével nemcsak az identitás-fejlődés elméleteihez szolgáltatunk empirikus bizonyítékokat, hanem talán közelebb kerülhetünk annak a társadalmi valóságnak a megismeréséhez is, amely keretet ad roma és nem roma gyerekek szocializációjának.

Akár eszmélésük óta tudták, akár csak később szembesültek vele, válaszolóink mindegyike elfogadta, hogy romának született, ehhez a csoporthoz tartozik. Szinte nem volt azonban olyan interjúalanyunk, aki már a ténymegállapításhoz ne fűzött volna valamifajta minősítést, ítéletet, például - viszonyítást a többséghez:

Nem tudtam. Nem is érdekelt. És akkor meghalt a mamám, és találok apukámmal, és tőkre magyarnak néz ki, félig az is. És akkor kérdeztem anyut, hogy én mi vagyok, mert nem hiszik el, hogy én cigány vagyok. Kérdezték is, sok magyar is kérdez, hogy te ugye magyar vagy? Mondom, nem. Azt mondták, nem baj. Volt, aki meg azt mondta, ... fűj, ne foglalkozzunk velük. Miért, mondtam, ugyanolyan ember vagyok, mint ti.

- diszkriminációs tapasztalatot:

Én kiskorom óta tudom, már az óvodában mindenkinek mondogattam, hogy roma vagyok. Aztán szembesültem a diszkriminációval, és utána kicsit visszafojtottam magamban, és nem mondogattam...

- bizonyosságát annak, hogy tisztában van a romákra vonatkozó sztereotípiáknak, előítéleteknek:

Belőlem nem nézik ki, hogy cigány vagyok. Van, aki meglátja, van aki nem. Nekem ebből nem volt még problémám. .. Ha sötétebb lenne a bőröm, akkor is elővenném azt az éneket, hogy meglássák, hogy nem vagyok egy putris. ... Nagyon sok ember van, aki elítéli a cigányokat, mert akikkel találkoznak, pont olyanok, hogy csúnyán viselkednek, koszosak, és már úgy vannak elkönyvelve bennük, hogy a cigányok ilyenek, és ezért távolodnak el tőlünk.

- és azt is, hogy nemcsak érzékelik a sztereotipikus megközelítést, hanem maguk is alkalmazzák – „magyarokra”:

Én inkább cigánynak tartom magam. Mert nekem jobban tetszik ... sokkal jobban tetszik, mint a magyar. A magyarok sokkal ... fukarabbak... Így is az osztályunkban, ha egy zsömlét megesszünk, először végigvisszük a termen, és úgy eszünk...

vagy másfajta cigányokra:

Nem tudom, én a magyarokat jobban csípem, mint a cigányokat. Sokkal rendesebbek, mint a cigányok. Én ismerek olyan cigányokat, akik nagyon szemetek ... leveszik pénzzel a másikat, meg ilyenek. Ellopják a pénztárcájukat. Vannak ilyen emberek.

Ha valaki cigányként iskolába jár, egy olyan közösség részévé válik, ahol akarva-akaratlanul szembesülnie kell az etnikai alapú kategorizációval. Bár volt olyan interjúalanyunk, aki egyáltalán nem érezte relevánsnak ezt a megkülönböztetést, hiszen:

A D-ba járok itt G-n. Ugye oda sok roma jár ebből a térségből Az egy vegyes sulis, vannak cigányok, meg magyarok is. És nagyon jól megférünk, néha vannak természetesen gondok, de megférünk. Én nagyon szeretem a sulit, mert nagyon sok mindent ki tudnak használni a diákok. Itt most nem gondolok a magyarokra vagy a cigányokra külön, hanem a diákokra, így vegyesen. Nagyon sok szakkör van, rajzszakkör, informatika szakkör, sportszakkör, minden.

Ezzel együtt maga is elfogadta az etnikai besorolás létjogosultságát, érzékelhetően felvállalva hovatartozását:

Hát az én osztályomban körülbelül húsz százalék a cigány, nyolcvan százalék a magyar. De van például olyan osztály is, ahol a nyolcvan százalék cigány és a húsz százalék magyar. Szóval az egész suliban az arány olyan ötven-ötven, de vannak osztályok amelyeken belül több, illetve kevesebb. De nagyon jól elvagyunk, szóval nincs baj. Amikor néha vannak mégis ilyen balhék, akkor én nem keveredek bele természetesen, mert én nem szeretem az ilyen balhékot, de azért csak benne van az, hogy azért odaállok ahhoz, akinek igaza van. Meglepő, de legtöbbször a cigányoknak van igaza.

Többségük azonban a cigány-magyar megkülönböztetést olyan viszonyulásként élte meg, ami nemcsak a sztereotipikus megítélés miatt volt sérelmes számára, hanem mert az előítéletességet, az távolságtartásban megnyilvánuló averziót érzékelt benne:

Vannak páran, akik nem barátkoznak cigányokkal. Meg olyan cigányok is, akiknek csak cigány barátai vannak. Meg vannak olyanok is, akik jobban szeretik a cigányokat, mint a magyarokat. De azokkal is szóba állunk, akik egyébként nem barátkoznak cigányokkal. Nem csúfolnak, csak egyszerűen nem barátkoznak velünk. Hát van, aki nem ragaszkodik a cigányokhoz, vagyis aki utálja őket úgymond. Azokon

látszik, húzódnak tőlünk. Ha mondjuk odamegyek ceruzát kérni, nem küld el, csak azt mondja, hogy jaj nincs, vagy kitörött a hegye. Akkor én látom rajta. De baj nincs ebből. Ha egyszer nem akar, akkor nem kell. És nem is érdekel, bár azért rosszul esik.

Ha roma és nem roma gyerekek egy iskolába járnak, az osztályokban egymás között is megtapasztalják az etnikai alapú törésvonalat. De annak is tudatában vannak, hogy nem véletlen, ha nem cigány szülők más iskolába viszik gyerekeiket. Ha a spontán szegregáció kifejezést nem is ismerik, a tartalmával már tisztában vannak:

Nem, a faluban sok a magyar, de azok inkább V-re mennek. Valamiért nem jönnek ide.

Nagyon sokan vannak magyar gyerekek is a faluban. Szerintem azt hiszik, hogy nem jó az iskola. Meg hogy a cigányokat lenézik. Meg hogy sok cigány jár ebbe az iskolába, és azért nem engedik a gyerekeket.

Ugyancsak bőségesen hoztak fel példát arra, hogyan élik meg, amikor saját csoportjukat érintő előítélettel találkoznak. A megkülönböztetésre, rasszista előítéletességre adott válaszok aszerint is különböztek, hogy a sérelem a személyt mint individuumot érte-e, vagy pedig csoportja egészére irányult. Ha „a cigányokat” minősítik, a saját csoport közössége valamifajta védelmet jelenthet:

... vannak olyan emberek, akik lenézik a cigányokat. ... Egy kiránduláson voltunk, és pont egy másik osztály mellett álltunk, és a tanulók, hát lecigányoztak minket. Mi erre nem szóltunk semmit, de nem volt túl jó érzés. Együtt voltunk ott, az egész osztály.

A csoport egészét érintő megkülönböztetés az interjúk tanúsága szerint is megerősítheti a csoportthovatartozást, akár az identitás öntudatos felvállalását is:

Összetartóak vagyunk. Ha valaki az egyiket megsérti, akkor az összes kiáll mellette. Nincs senki kiközösítve.

Akárhányszor megyünk valahová, akkor egyből látják rajtunk, hogy cigányok vagyunk. De minket az nem érdekel, mert jó lenni cigánynak... Nem tudom, miért. A hátunk mögött elmondanak mindent, de akkor se érdekel minket. Magyar az anyanyelvünk, de ha egyszer cigányok vagyunk, akkor cigányok. Nem kell azt tagadni.

A másokkal megésett diszkriminatív élmények is hozzájárulhatnak a saját csoport iránti szolidaritás megerősödéséhez:

Volt már, hogy az egyik barátnőm apukája azt mondta a lányának, hogy cigánnyal ne járjon. Meg hogy este ne menjen egyedül a cigányok miatt. Hát kicsit ideges leszek tőle ... mert nekem is elmondja, hogy az

apukája azt mondja, hogy cigány fiúval ne barátkozzon. Mert nagyon sok ember tudatlan, csak azt tudja, hogy a cigányok milyenek ...

Legtöbb interjúalanyunk az öt romaként személyesen ért sértésre elfordulással, visszahúzóddással, beletörődéssel reagált. Ilyen példákat találtunk:

Amikor megyek hazafelé, akkor beszélnek nekem, hogy büdös cigány, meg ilyenek. Hát rájuk hagyom, nem foglalkozom vele. Semmi értelme.

A múltkor buszoztam, felszállt egy kismama, felálltam, át akartam adni a helyet, ő meg mondta, hogy „cigány után nem ülök le”. Én meg úgy voltam vele, hogy csöndben maradtam, és kész.

Ugyancsak visszatérő élményük volt a megkérdezett gyerekeknek, hogy szórakozóhelyre, diszkóba nem engedték be őket cigányságuk miatt. Ilyenkor is a jellemző válasz az adott hely elkerülése, a konfliktus előli menekülés volt:

Volt már olyan, hogy elmentünk a diszkóba, és nem engedtek be, mert a tesóm barna bőrű.

Elmentünk a diszkóba, és sokszor nem engedtek be. Volt, hogy elmentem a barátommal, ő is roma, és ilyen baseball sapkában volt, rapper ruhában, és bemegyünk a diszkóba, az ő is tudja, hogy a sapka alatt nincs megcsinálva a haja. És azt mondta, vedd le a sapkád, és akkor azt mondták, haza kell menni, nincs megcsinálva a haja. Valamibe bele akartak kötni. ... Volt, amikor visszakérdeztem, hogy miért kell belémkötni, nem mondanak semmit. ... Valamit vissza kell szólni nekik, de úgyse lehet. Nekimenni nincs sok értelme, mert úgyis az lenne, hogy mi kezdük a balhét, ha nem is mi kezdenénk.

Ha azonban a serdülő gyereket személyében éri sérelem, a cigányokra vonatkoztatott sztereotipikus vélekedések, rosszindulatú minősítések – különösen, ha azok a serdülőkorban fontos társas kapcsolatok alakulásába durván beavatkozó szülői elvárások formáját öltik - már nehezebben feldolgozható konfliktusokat okoznak.

Meg most, hogy serdülök fel, sok lány van körülöttem. És tényleg csak barátok, nagyon jó haverok, de az anyjuk eltiltja őket tőlem, mert ugye roma vagyok. És némelyik barátomat azért veszttem el, mert ők az anyjukra hallgatnak, vagy esetleg az apjukra.

Ugyanennek az interjúnak a következő, hosszabban idézett részlete egy kamaszkori szerelmi történetet elmesélésén keresztül bizonyítja, hogy elbeszélője tisztában van a cigányokkal szembeni irracionális gyűlölettel, ami nemcsak a magyar lánnyal való kapcsolat alakulását nehezíti, hanem – legalábbis a megbántott fiú félelmei szerint – akár az ellene irányuló fizikai agresszióban is testet ölthet:

Igen, egy év és két hónapot jártam egy lánnyal, egy magyar lánnyal. ... És ezalatt az egy év, két hónap alatt pont azért lett egyszer vége, mert a

szülei fajgyűlölők. ... Most jóban vagyunk, egy ideig össze voltunk veszve ... De látszik, hogy szeret, csak nem akar velem járni. De nagyon jól elvoltunk, nagyon szerettük egymást. Csak néha az volt a rossz, hogy el kellett távolodnunk egymástól, meg azt kellett hazudnunk sok mindenkinek, hogy nem is vagyunk együtt, a szülei miatt. Mert egy időben figyeltettek minket a tanárokkal is, mindig megpróbálták minket szétszedni. Olyan is volt, hogy a Vivi apukája feljött az iskolába, és elég szépen lecseszett, szinte már úgy volt, hogy el kellett mennem, mert ha ott maradok akkor az lett volna, hogy meg is üt. És akkor azt gondoltam, na jó, nekem elegendem van, nem akarok sem magamnak, sem a Vivinek rosszat, szakítok vele. Szakítottam vele, szegénykém elsírta magát, aztán visszamentem. És utána meg az volt, hogy mondta a Vivi az apjának, hogy „végleg szakítottam a Norbival, miattatok, mert miattatok nem lehet”. És azóta úgy tudták, hogy nem járunk. ... De az nagyon rossz volt annak idején, hogy tényleg sehova nem tudtam menni vele emiatt. És mindig mindenkit be kellett vonni, hogy menj el moziba a Flórával, mondd otthon azt hogy vele mentél, és akkor majd én is odamegyek, mindig ott kellett lenni valakinek, nem tudtunk soha kettesben lenni. Az alatt az idő alatt, amíg együtt voltunk, folyamatosan bujkáltunk. Az apja, az meg olyan ember, hogy kajak alkoholista. Egyszer majdnem el is ütött, és szerintem nem véletlenül. Egy ember, akármennyire be van rúgva, akkor is látja, hogy egy gyerek az út szélén megy. Ő meg ment a kocsival, olyan 60-70-nel, én meg az árok szélén mentem, ő meg dudált, erre én beugrottam az árokba, mert ő meg rám rántotta a kormányt. És akkor kiszállt, és kiabált, hogy én hogy képelem, hogy az út közepén megyek. Lehet, hogy azért is szerettem ennyire belé a Vivibe, mert ennek ellenére velem maradt. Mert mindenki eltávolodott tőlem. És neki nagyon rossz volt az, hogy hazament, és mindig hazudott, hogy hol volt, minden nap hazudott. Pedig én mondtam neki, hogy inkább ne legyél velem, inkább menj haza és mondd meg az igazat. De ő mindenáron velem akart lenni. Szóval ez olyan volt, mint egy film.

Nyilván személyiség-függő – bár nehezen elválasztható a személyeket körülvevő társadalmi közeg gátló vagy bátorító hatásától -, hogyan reagál valaki a megkülönböztetésre, megalázásra, fizikai fenyegetésre, vagy éppen csak a tőle való elhúzódasra, a többséghez tartozók térbeli elkülönülésére. Az általunk folytatott beszélgetésekben csak kevés példát találtunk arra, hogy a saját kisebbségi csoport egészét, vagy akár magát a személyt érintő diszkrimináció nem a visszavonulást, a csendes beletörődést, a többség által meghatározott erőviszonyok néma tudomásulvételét, hanem a cigányok iránt érzett szolidaritás erősödését, a roma identitás tudatos felvállalását segítette elő. Ezekben az esetekben mindig felfedezhettünk valami olyan személyes élményt, megszerzett tudást, ami az öntudatra ébredést kiváltotta. Ilyen lehet, ha valaki családi hatásra, vagy más, számára tekintélyt jelentő személy segítségével fel tudja dolgozni, mit jelent Magyarországon a roma kisebbséghez tartozni, ha ezért tudatosan megismerkedik népcsoportja történelmével, nyelvével:

Testvéremmel, meg az apámmal nagyon sokat beszélgetünk erről, hogy miért különböztetik meg a romákat. Meg egyáltalán, hogy miért nem

magyar? Miért nem azt mondják, hogy magyar? És ugye megtudtam az utóbbi években, az iskolából és a szüleimtől, hogy mi Indiából származunk, onnan kezdtünk el vándorolni, vándorló nép voltunk, mindenhol szinte megfordultunk, Amerikától kezdve Angliáig mindenhol vagyunk, de Mátyás király itt megengedte, hogy letelepedjünk. És nagyon nagy kultúrát hoztunk be, szóval a magyar mulatós zene az egyenlő a cigányzenével. És régen azt mondták, hogy ez egy külön zenei világ, ez egy külön stílus, de most már Amerikában mondjuk azt mondják, hogy a magyar zene az egyenlő a cigányzenével. Szóval nagyrészt a magyar zenei kultúra az az, amit mi hoztunk be. ... Amikor például ezt megtudtam, akkor büszke voltam magamra. Sokszor vagyok büszke. Most például van egy ének, amit nagyjából le tudtam fordítani. És apám nem is segített, ő azért tud cigányul, én csak sejttem, kapizsgálom a cigányt, és akkor büszke voltam magamra, mert magyar gyerekek is, meg cigány gyerekek is meg vannak örülve ezért a zenéért. Az L.L. Junior meg a Stefano.

Ugyancsak támaszt jelent a csoport-hovatartozás öntudatos felvállalásához, ha olyan közösségre talál valaki, amely feladatának tekinti az etnikai közösségi tudat megerősítését, a különbözőségben rejlő értékek felismertetését és ezen keresztül pozitív önkép kialakítását. Ilyen lehetett az a roma gyerekek számára szervezett nyári tábor, amelybe interjúalanyunk is eljutott:

Az ősztöndij és a nővérem által kerültem ebbe a közösségbe, és amikor először voltam, nagyon jó viszonyba kerültem mindenkivel, barátságba, és nagyon jól éreztem magam. Éreztem, hogy mások is olyanok, mint én. Régebben is éreztem, de most jobban. ... Vártam egész évben, mert tudtam, hogy jó lesz. Tudtam, hogy vannak olyan emberek, akikkel jól tudom érezni magam. ... Én szeretnék evvel a dologgal megismerkedni, a romológiával, hogy a cigányoknak az etikáját, viselkedését figyelni. ... Még nem képzeltem el, hogy ilyen közösségben fogok dolgozni, de ha lenne ilyen lehetőség, én szívesen elvállalnám.

Ha tehát az interjúkból bemutatott részletek alapján körvonalazódó szereplők inkább a megkülönböztetés, diszkrimináció áldozatainak tűnnek számunkra, akik az identitást érő fenyegetésre a többségtől való elfordulással, a konfliktushelyzetek elkerülésével válaszolnak, és az önvédelem sajátos megnyilvánulásaként esetleg maguk is átveszik a többségi sztereotípiákat – ha nem is éppen magukra, hanem más roma csoportokra (különösen az oláh cigányokra, mint a többségében magát magyar cigánynak valló gyerekek számára is megnevezhető „megvetett” csoportra) vonatkoztatva, néhány példa mégis felvillantja azt az esélyt, amit a kisebbségi származás felvállalásával egy öntudatos pozitív roma identitás nyújthat. Persze az ön-elfogadásnak van egyszerűbb útja is, ami felülemelkedik az etnikai kategorizáció kényszerén:

Én nem tartom magam másnak, ugyanolyan ember vagyok. Csak a bőröm színe más.

Összegzés

Nyolcadikos roma gyerekek körében végzett kutatásunk során serdülő gyerekek viszonyát vizsgáltuk saját etnikai csoportjukhoz abból a célból, hogy megértsük, mennyire része önképüknek etnikai identitásuk, milyen hatással van a jövőről alkotott elképzeléseikre az, hogy a roma kisebbséghez tartoznak. Meggyződöttünk arról, hogy ebben az életkorban a roma gyerekek már bősz tapasztalattal rendelkeznek arról, mit jelent ebben az országban egy megvetett, sztereotípiákkal sújtott, elnyomott kisebbség tagjának lenni, milyen kitörölhetetlen nyomot hagynak bennük azok a keserű tapasztalatok, amelyek iskolai, mindennapi életüket kísérik, amelyek baráti, szerelmi kapcsolataikba is mélyen beavatkoznak. Mind a spontán módon megfogalmazott szövegek, mind pedig az etnicitás kérdéskörét személyes beszélgetésekben körüljáró interjúk alapján úgy tűnik számunkra, az etnikai önzonosság kialakulásának meghatározó tényezője az a stigma, amivel a többségi társadalom a romákat sújtja. Akár személyesen átélte konfliktushelyzetekből, akár roma társaikkal együtt megélt kiközösítő, averzív, verbálisan vagy ritka esetben akár ténylegesen agresszív megnyilvánulásokból származik is az a tudás, amit a romákat kívülről érő megítélésről szereznek, ez a kívülről megalkotott kép áthatja saját maguk és csoportjuk egészének megítélését is. A kívülről sugallt negatív kép óhatatlanul valamifajta reakciót vált ki az érintettekben – adott esetben azokból a serdülőkből, akik éppen abban az életkorban vannak, amikor identitásuk formálódik, megszilárdul. Ha a rasszizmus, a diszkrimináció, a sztereotipikus megítélés a roma gyerekek mindennapi tapasztalata, akkor nehezen elképzelhető, hogy a saját, többségitől eltérő származási csoporttal való büszke azonosulás felvállalása legyen a domináns stratégia. Ha elő is fordult az elemzett szövegek között olyan, amiből az etnikai azonosságtudat pozitív élménye, a saját csoport iránti elkötelezettség és szolidaritás sugárzott, többnyire inkább azzal találkozhattunk, hogy a pozitív önkép és reményteli jövőkép csak a többségbe való beolvadás árán lehetséges. Különösen a fogalmazások jövőre vonatkozó szövegeiből, de részben az interjúkból is az derült ki számunkra, hogy az etnikai identitás alakulása szempontjából ebben az életkorban a gyerekek már túl vannak a reflektálatlanság állapotán, és ahogy sűrűsödnek a tapasztalatok, sokasodnak az emberi viszonyokból, élethelyzetekből fakadó, a családi és iskolai szocializáció során megszerzett ismeretek, úgy kerül folyamatosan vizsgálat alá a „ki vagyok én” kérdése is. Úgy látjuk tehát, hogy többnyire a szakirodalom által „feltáró” szakasznak nevezett stáció különböző fokain helyezkednek el vizsgálatunk alanyai, már kezdik érteni, hova születtek, de még bíznak abban, hogy a többségbe való beolvadás járható út számukra. Ahhoz azonban, hogy felvértezzék magukat a diszkriminációval, a megkülönböztetéssel szemben, hogy önérzetük rombolása nélkül védhessék meg magukat a rájuk mint etnikai kisebbségi csoport tagjaira háramló sztereotípiáktól, hogy megőrizhessék mentális egészségüket és a rájuk váró feladatok elvégzéséhez szükséges egészséges önértékelésüket, nem elég elfordulni, beolvadni, álmvilágba menekülni. Nyilván elsősorban a többségi társadalom kötelessége, hogy lehetővé tegye a különbözőség felvállalását, elismerje a kisebbségi etnikai azonosságtudat

létjogosultságát. Egy elfogadóbb környezetben a roma kisebbséghez tartozó serdülő számára sem fenyegetést, hanem akár büszkeség forrását jelenthetné az, hogy cigánynak született.

Irodalom

Brown, R. P. – Lee, M. N. (2005): Stigma consciousness and the race gap in college academic achievement, *Self and Identity*, 4: 149-157

Breakwell, G.M. (1986): *Coping with Threatened Identities*, London, Meuthen

Feagin, J.R., Sikes, M.P. (1994): *Living with racism: The Black middle-class experience*, Boston: Beacon Press

Gyukits György – Ürmös Andor (1999): A roma nők véleménye egészségi állapotukról és egészségügyi ellátásukról. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* (3–4): 54–60.

Hamilton, D.L.-Rose, T.L. (1984): A látszatkorreláció és a sztereotip nézetek fennmaradása, In: Hunyady Gy. (szerk.): *Szociálpszichológia*, Gondolat, 1984

Kertesi Gábor (2005): A társadalom peremén. *Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*, Osiris

Phinney, J. (1992): The multigroup ethnic identity measure: A new scale for use with adolescents and young adults from diverse groups. *Journal of Adolescent Research*, 7. 156-176

Phinney, J.S.-Chavira, V. (1995): Parental ethnic socialization and adolescent coping with problems related to ethnicity. *Journal of Research on Adolescence*, 5, 31-53

Pinel, E.C. (1999): You're just saying that because I'm a woman: Stigma consciousness and attribution to discrimination. *Self & Identity*, 3, 39-51.

Steele, C.M. – Aronson, J. (1995): Stereotype threat and the intellectual performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology* 69, 797-811.

Tajfel, H. (1981): *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press

Young, I.M. (1990): *Justice and the Politics of Difference*, Princeton: Princeton University Press

Voci, A. (2006): The link between identification and in-group favouritism: Effects of threat to social identity and trust-related emotions, *British Journal of Social Psychology*, 45, 265-284

Wakefield, W. D. – Hudley, C. (2005): African American Male Adolescents' Preferences in Responding to Racial Discrimination: Effects of Ethnic Identity and Situational Influences, *Adolescence*, Vol. 40, No. 158, pp. 237-256